

door Marian Tjaden

Meester en leerling criminologen Frank Bovenkerk en Marion van San

‘Je moet ze horen, zien en ruiken. Dat is het echte werk’

De een vindt dat je je best door een crimineel kan laten rondrijden, de ander vindt dat ze soms te dicht naar een groep toe kruipt. Geëngageerd zijn ze allebei. Marion van San (1966), sinds 2007 hoogleraar Jeugd en Educatie van Antillianen, voelt zich de leerling van (bijna emeritus) hoogleraar criminologie Frank Bovenkerk (1943). De band tussen leermeesters en leerlingen is een bijzondere. Daarover is er op 10 november een themabijeenkomst in het Trippenhuis. Als voorproefje een gesprek met Bovenkerk en Van San.

‘Begin jaren zeventig dachten we dat discriminatie in Nederland niet bestond. Wij waren – gelukkig – vrij van racisme.’ Frank Bovenkerk zegt het met enige ironie, maar hij geloofde er zelf ook in. Tot hij in 1971 een jaar in Suriname verbleef voor zijn promotieonderzoek naar de emigratie en remigratie van Surinamers naar Nederland. ‘Die Surinamers zeiden: jongen, je weet helemaal niet wat wij meemaken. We worden al aangehouden als we in een verkeerde auto rijden, we krijgen geen huizen en geen werk.’

Een persoonlijke ervaring met zijn Amsterdamse woningbouwvereniging zette hem vervolgens echt aan het denken. ‘Terug uit Suriname zocht ik een grotere woning. De woningbouwvereniging wilde mijn oude huurwoning in de Staatsliedenbuurt zien om te kijken of ik een acceptabele huurder was. Ik zei: dat ziet er niet uit, daar staat voornamelijk rotzooi opgeslagen. Ja, maar ze moesten toch even kijken. Dus wij zaten daar ’s ochtends om 11 uur met de koffie klaar en er kwam inderdaad een man omhoog stommelen naar drie hoog. Toen ik de deur opende, keek hij naar boven en zei: Oh, ik zie het al, het is goed.’

Wat zag hij dan?

‘Nou ja, dat kostte dus meer dan koffie alleen, daar moest pils aan te pas komen, om die man zo ver te krijgen dat hij dat vertelde. Hij moest alleen mijn huidskleur controleren. Toen dacht ik, verrek, gebeuren zulke dingen in Nederland?’

Bovenkerk had intussen een baan in Utrecht bij Culturele antropologie. Hij zocht een methode om discriminatie

wetenschappelijk te bewijzen. ‘Het heeft natuurlijk geen zin om mensen te vragen of ze racistisch zijn. Dus ik besloot levensechte experimenten te doen.’ Dat betekende

Hij moest alleen mijn huidskleur controleren

dat bij een sollicitatie eerst een zwarte proefpersoon werd gestuurd, en direct daarna een blanke. De zwarte gegadigde kreeg vaak te horen dat de baan helaas net vergeven was, de blanke kon gewoon op gesprek komen. ‘Toen ik dat in 1976 publiceerde kreeg het veel aandacht, Nederlanders wilden het gewoon niet geloven.’

Een half jaar later deed hij vervolgonderzoek. Dezelfde werkgevers kregen bezoek van een interviewer die zogenaamd een enquête wilde afnemen. Daarin werd bijvoorbeeld gevraagd: komt het wel eens voor dat u personeel krijgt aangeboden van verschillende huidskleuren en wat doet u dan? Bovenkerk: ‘Dan zeiden ze: dat maakt ons niks uit. Terwijl wij wisten dat ze gediscrimineerd hadden. Maar we vroegen ook andere dingen, en dan bleek bijvoorbeeld dat hun eigen dochter was getrouwd met een Marokkaan.’

Waarom discrimineerden ze dan toch?

‘Uit de literatuur begreep ik dat hier sprake was van zogenaamde statistische discriminatie. Je beoordeelt iemand niet op zijn individualiteit, maar op het feit dat hij behoort

tot een bepaalde categorie mensen waarvan je aanneemt dat die statistisch een hoog risico opleveren.

Een van die werkgevers zei bijvoorbeeld: ik heb veel Hollandse klanten, die willen misschien niet door zo'n zwarte geholpen worden. Een ander vertelde dat de nieuwe werknemer de hele dag zou moeten samenwerken

We hebben nachten rondgehangen op de Wallen

met Joop. Joop was 63 en een beste kerel, "maar hij kan absoluut niet tegen buitenlanders". Het leverde risico's op. Je kon niet aantonen dat ze racistisch waren, maar ze discrimineerden wel. Dat heb ik in al mijn werk, tot de dag van vandaag, teruggevonden.'

Bovenkerk vatte zijn onderzoek naar discriminatie samen in het boek *Omdat zij anders zijn*. Dat was voor Marion van San de eerste kennismaking met de onderzoeker die zij nu als leermeester beschouwt.

'Ik studeerde sociologie en criminologie aan de universiteit van Brussel. In 1990 liep ik stage in de Bijlmerbajes. Ik moest eigenlijk het gevangeniswezen beschrijven, hoe alle poorten open en dicht gingen en de gevangenis beveiligd was. Dat vond ik allemaal niet zo interessant. Maar ik ontdekte dat daar een grote groep Surinaamse jongens zat, en die vond ik wel interessant. Ik heb gevraagd of ik hen mocht interviewen en ben in 1992 afgestudeerd op een scriptie over criminaliteit onder Surinamers in Nederland. Zodoende kwam ik de publicaties van Frank uit de jaren zeventig tegen. Zijn aanpak sprak mij aan.'

Maar hoe hebt u Bovenkerk zelf leren kennen?

'Hij was ondertussen benoemd tot hoogleraar criminologie in Utrecht. Ik wilde graag bij hem promoveren, maar hij had geen geld. Hij gaf me de tip het in Amsterdam te proberen.'

Van San promoveerde uiteindelijk in 1998 bij de Amsterdamse socioloog Kees Schuyt. De titel van haar proefschrift luidde: *Stelen en steken. Delinquent gedrag van Curaçaose jongens in Nederland*. Ze interviewde zestig jongens tussen de 14 en 17 jaar, en dertig moeders. Haar conclusie was dat de moeders een belangrijke rol spelen bij de criminele ontwikkeling van hun zonen. Zij vergoelijken hun gedrag, in plaats van afglijden te voorkomen. Die boodschap viel niet goed. Van San kreeg van alle kanten kritiek. Haar onderzoek werd 'een aaneenschakeling van vooroordelen' genoemd. Ze zou geen rekening hebben gehouden met de sociaal-economische achtergrond van de jongens. Ze ontving bedreigingen.

Heel wat collega-criminologen hebben nog nooit een crimineel gezien

Een van de mensen die haar steunden was Bovenkerk. 'Ze bewees dat ze tegen de gangbare trend in durfde te gaan door kwalitatief onderzoek te doen, in plaats van kwantitatief. En ze had lef. Ze durfde onaangename boodschappen te verkondigen.'

Waarom is kwalitatief onderzoek beter dan kwantitatief onderzoek?

'Dat doen criminologen bijna nooit. De meesten gaan eerst naar de gemeente, naar de bevolkingsstatistieken. Daar laten ze een steekproef trekken. Vervolgens gaan ze naar een marktonderzoeksbureau, dan laten ze dames van middelbare leeftijd interviews doen. Het enige wat zij zelf zien is hun computerscherm! Het klinkt ongelooflijk, maar er zijn heel wat collega-criminologen die nog nooit een crimineel hebben gezien. Ik vind dat je zelf met mensen moet praten. Je moet ze horen, zien, ruiken, dat is het echte werk.'

Waar komt jullie voorkeur voor dit soort onderzoek vandaan?

Van San: 'Ik heb eigenlijk altijd interesse in de rafelranden van de maatschappij. Ik denk dat ik vrij geëngageerd ben.'

Je wilt iets blootleggen en sociale onrechtvaardigheid laten zien.'

Bovenkerk: 'Ja, dat heb ik ook. Dat klopt helemaal.'

Na haar promotie vroeg Bovenkerk Van San om naar Utrecht te komen. Hoewel ze niet bij hem promoveerde, ziet ze hem toch als leermeester. 'Ik vind het prettig om over Franks schouder mee te kijken hoe hij dingen doet. Bijvoorbeeld bij ons onderzoek naar Marokkaanse loverboys: hoe vind je die pooiers? Frank kwam op het idee een enquête te houden op de website Hookers.nl. Daar was ik zelf nooit opgekomen!'

Wat is dat voor website?

Van San: 'Daar geven hoerenlopers elkaar tips over wie wat doet en voor welke prijs.'

Bovenkerk: 'Dat was net na het schandaal rond de Amsterdamse wethouder die regelmatig naar de hoeren ging. Daardoor wist ik dat die website bestond. En ik dacht: als iemand die loverboys ziet, dan zijn het de klanten van die meisjes. Vaste klanten hebben vaak iets ridderlijks. Ze kijken achterom als ze weggaan. En het irriteert ze als ze zien dat zo'n meisje meteen dat geld moet afgeven aan zo'n rotknul.'

'Dus ik heb contact opgenomen met de eigenaar van Hookers.nl, en gevraagd of ik een oproep mocht doen. Toen kreeg ik aardig wat tips en reacties van anonieme hoerenlopers.'

En toen?

Bovenkerk: 'We hebben nachten rondgehangen op de Wallen. Eerst zie je niks, maar dan ga je bepaalde jongens herkennen en patronen zien. Dan bleef ik buiten staan, terwijl Marion binnen ging vragen of zo'n meisje met ons wilde praten.'

De term loverboy deugt niet

Van San lacht: 'Kan je je het beeld voorstellen van Frank, zittend op het bed van een prostituee en ik op een barkrukje ernaast, luisterend naar wat die vrouw te vertellen had, 's nachts...'

Bovenkerk geamuseerd: '...terwijl ze toch niet heel uitbundig gekleed waren, en ik wel, want ik kwam van buiten, ik zat steeds met een dikke jas aan.'

Wat kwam er uit dat onderzoek?

Bovenkerk: 'De vraag was of die Marokkaanse loverboys, die onschuldige meisjes misbruikten, wel echt bestonden. Of het niet gewoon een mediaverzinsel was.'

'Wij vonden in ons onderzoek dat hun werkwijze niet verschilde van andere moderne pooiers. Er was na de afschaffing van het bordeelverbod in 2000 namelijk wel een nieuwe vorm van pooierschap ontstaan. De relatie met de vrouw was minder gelijkwaardig en minder zakelijk, met meer dwang en geweld. Maar dat gold algemeen. De term loverboy deugt niet, het stigmatiseert en is geen zinvolle categorie.'

Bovenkerk deed samen met Yucel Yesilgöz begin jaren negentig onderzoek naar georganiseerde heroïnehandel onder Turkse Nederlanders. Ze toonden aan dat die handel van bovenaf wordt gestuurd door de maffia in Turkije, die nauwe banden heeft met hoge Turkse ambtenaren. 'Dat zette de theorie op zijn kop. Het idee was dat criminelen zich langzaam opwerken en dan in de bovenwereld terecht komen. Maar het initiatief komt van de Turkse staat, en aan het eind van een lange keten raakt de Turkse gemeenschap in Europese landen betrokken. Een aanzienlijk deel van de Nederlandse Turken zit in de drugshandel. Door hun vaak slechte sociaal-economische situatie zijn ze ontvankelijk voor de aantrekkingskracht van de maffia.'

Frank Bovenkerk
foto Maarten Hartman

Moet je dat wel onderzoeken, dat is koren op de molen van mensen als Verdonk en Wilders.

Bovenkerk: 'Ik was daar eerst tegen. Eind jaren tachtig hoorde je steeds meer over 'die criminele buitenlanders', en ik geloofde dat helemaal niet. Ik bekritiseerde het onderzoek van anderen en liet zien wat er methodologisch fout was.'

Van San: 'Dat was volgens mij vooral ideologisch. Zoals wetenschappers in België nog steeds tegen het onderzoeken van criminaliteit onder etnische minderheden zijn.'

Bovenkerk: 'Jazeker, dat was ideologisch. Je hebt niet alleen een verantwoordelijkheid tegenover de wetenschap, maar ook een maatschappelijke verantwoordelijkheid. Je moet rekening houden met de effecten van wat je doet.'

Je weet dat het voor zo'n groep ook nadelen heeft

Uiteindelijk heb ik me toch uitgesproken voor onderzoek naar criminaliteit onder etnische groepen, maar pas na een aanzienlijke interne strijd. En als je van tevoren geen interessante hypothese hebt, of een goede theorie, moet je het niet doen. Want je weet dat het voor zo'n groep ook nadelen heeft.'

Van San: 'Ik heb een tijd geleden illegalen in kaart gebracht in verschillende Nederlandse steden. Wij wilden onderzoeken waarom er verhoudingsgewijs meer criminaliteit is onder Marokkaanse dan onder Turkse illegalen. Onze hypothese was dat Turkse illegalen beter ingebed waren in de legale Turkse gemeenschap. Wij maakten dus stedenkaarten met daarop aangegeven hoeveel Turken en Marokkanen er woonden. Wij waren ons van geen kwaad bewust. Tot een collega met een publicatie kwam van de manier waarop Joden in kaart werden gebracht. Dat ging precies zo. We schrokken ons rot.'

Waarom hebben jullie dat toch gepubliceerd?

Van San: 'Omdat blijkt dat wat je ook doet als overheid, er altijd illegalen zullen zijn, zolang je legale gemeenschappen hebt die voor onderhoud en opvang zorgen.'

Bovenkerk: 'En het zijn dus niet noodzakelijkerwijs criminelen, dat is een belangrijk punt. Illegaal is niet hetzelfde als crimineel.'

Zijn jullie het over alles eens?

Bovenkerk: 'Een van de dingen waar wij het over oneens zijn is *going native*. Dat je persoonlijk betrokken raakt bij

de mensen die je onderzoekt. Ik heb die fout zelf een keer gemaakt. Ik ga niet vertellen hoe dat precies zat, maar daardoor was het hele onderzoek meteen waardeloos en hebben we het nooit kunnen publiceren. Ik vind dat zij soms te dicht naar een groep toekruipt.'

Geef eens een voorbeeld.

Van San: 'Ik werd op Curaçao bijvoorbeeld rondgereden door een van mijn criminelen. Frank vindt dat dat niet kan. Maar het was puur praktisch, ik was mijn rijbewijs vergeten en kon zelf geen auto huren.'

Bovenkerk streng: 'Dat was een drugsdealer, en het ging niet om het verkrijgen van informatie. Dat zou ik nooit doen.'

Van San: 'Ik heb ook nog steeds contact met een paar van die jongens. Je kunt ze na vier jaar onderzoek toch niet laten zitten?'

Bovenkerk: 'Je moet een onderzoek netjes afsluiten, maar ik zou nooit contact houden. Ik heb er trouwens ook geen tijd voor.'

Straks hebt u alle tijd, na uw verplichte pensionering. Wat gaat u eigenlijk doen?

'Ik studeer rechten en wil over twee jaar klaar zijn. Ik hoef alleen mijn bachelor te halen, want de master criminologie geef ik zelf. Dan wil ik misschien advocaat worden. Dat doe ik puur voor mijn plezier. Verder ben ik per 1 januari benoemd als deeltijdhoogleraar politicologie aan de UvA. Daar ga ik me met radicaliseringsprocessen bezig houden.'

Dus dat is het einde van de periode Bovenkerk in Utrecht.

'Ja, mijn opvolger is al bekend, dat wordt Dina Siegel. Ze is geboren en getogen in Rusland, naar Israel verhuisd om te studeren en daarna naar Nederland gekomen. Ze spreekt vier talen vloeiend, en is net als ik antropoloog. De meeste criminologen hebben een sociologische of psychologische achtergrond. Ik ben dus heel erg gelukkig dat ik word opgevolgd door twee mensen, Marion en Dina, die beiden antropoloog zijn, althans de etnografische methoden gebruiken. Er komt dus geen einde aan de criminologie volgens de methode Bovenkerk. Dat gaat nu pas beginnen.'

Voor meer informatie over de Themabijeenkomst 'Leermeesters en leerlingen' in het kader van het tweehonderdjarig bestaan van de Akademie, zie www.knaw200.nl/leermeesters